

Zeitschrift: Igl Ischi : organ della Romania (Societat de Students Romontschs)

Herausgeber: Romania (Societat de Students Romontschs)

Band: 66 (1981)

Heft: 16

Artikel: La schanza dils pigns

Autor: Cathomas, Bernard

DOI: <https://doi.org/10.5169/seals-882233>

Nutzungsbedingungen

Die ETH-Bibliothek ist die Anbieterin der digitalisierten Zeitschriften auf E-Periodica. Sie besitzt keine Urheberrechte an den Zeitschriften und ist nicht verantwortlich für deren Inhalte. Die Rechte liegen in der Regel bei den Herausgebern beziehungsweise den externen Rechteinhabern. Das Veröffentlichen von Bildern in Print- und Online-Publikationen sowie auf Social Media-Kanälen oder Webseiten ist nur mit vorheriger Genehmigung der Rechteinhaber erlaubt. [Mehr erfahren](#)

Conditions d'utilisation

L'ETH Library est le fournisseur des revues numérisées. Elle ne détient aucun droit d'auteur sur les revues et n'est pas responsable de leur contenu. En règle générale, les droits sont détenus par les éditeurs ou les détenteurs de droits externes. La reproduction d'images dans des publications imprimées ou en ligne ainsi que sur des canaux de médias sociaux ou des sites web n'est autorisée qu'avec l'accord préalable des détenteurs des droits. [En savoir plus](#)

Terms of use

The ETH Library is the provider of the digitised journals. It does not own any copyrights to the journals and is not responsible for their content. The rights usually lie with the publishers or the external rights holders. Publishing images in print and online publications, as well as on social media channels or websites, is only permitted with the prior consent of the rights holders. [Find out more](#)

Download PDF: 30.07.2025

ETH-Bibliothek Zürich, E-Periodica, <https://www.e-periodica.ch>

La schanza dils pigns*

da Bernard Cathomas

Sche jeu less era ella terminologia – ella pratica dalla laver romontscha sperel jeu che quei possi reussir a mi – restar sil fistatg da miu antecessur ella LIGIA ROMONTSCHA,¹ lu fussen oz e cheu forsa «Patratgs d'in schuelmeister sco niev seckelmeister dalla LIGIA ROMONTSCHA» indicai. Per mitschar ton da reminiscenzas e d'experienzas aunc frestgas sco da declaraziuns da principi e da program lubi a mi da skizzar enzacons patratgs tier in tema ch'ei pér ils davos onns vegnius actuels e che pertucca centralmein era la situaziun romontscha.

* * *

«Small is beautiful» secloma il tetel original d'in cudisch da E.F. Schumacher ch'ei cumparius en tudestg sut il tetel «Die Rückkehr zum menschlichen Mass» (Rowohlt 1977). «Small is beautifull» ei oz la devisa da quels che sedostan cun documents pli u meins perschuadents encunter pussonzas centralisticas, encunter la tecnocrazia dallas metropolis ni semplamein encunter il gigantissem cultivaus dapi la fundaziun dils Stadis uni sur il naziunalissem ed imperialissem dil davos tschentaner entochen la hibris el tierz reginavel. Ils cavazzins ein: decentralisaziun, microcosmos, spazi da viver surveseivel, vitg e quartier, biotops humans, sistem da reit (mira: Vernetzte Systeme von Frederic Vester), unitads organicas etc. Il pign e surveseivel ha nova calamita, ei en ina fasa da renaschientscha. Renaschientscha, perquei che la stema pil spazi politic surveseivel ei vegliuorda. La polis dils Grechs, ils stadis urbans (Stadtstaaten) ell'Italia dil temps miez, las Treis tiaras dalla veglia Svizra, las vischnauncas giudizialas grischunas tochen ca. 1850, ils marcaus medievals en Svizra . . . fuvan unitads politicas pintgas e surveseivlas. Dalla polis greca tochen al vitg serrau ella Surselva dat ei parallelas da structura frapantas. Autonomia, independenza – era economica –, democrazia ualti directa e giurisdicziun el liug constituevan stadis complets che funcziunavan cun la participaziun e controlla dils biars. La basa unenta fuva l'identitat dil pievel en patratg e mentalidad. Ina mobilitad sco ella societad moderna deva ei buc. Quels che mavan dad in liug a l'auter – sur ils cunfins – fuvan u pelegrins ni cuntschacazzettas e vagants cun lur veta dubiusa. In pluriversum fetg multifar subsisteva era lu, sch'ina pussonza sco quella d'in reginavel ni

imperi uneva tiaras e vastas regiuns. In exemplu ei il principat digl uestgiu da Cuera sco part digl imperi tudestg duront igl entir temps miez. La decisiun ed administraziun effectiva restava ella regiun. Pli gronds il reginavel e pli ferma la forza dalla regiun. – Jeu less buca glorificar quels temps, partgei era ella regiun pintga deva ei autocrats, cumandarlauners e dictaturs che regevan e regetavan cun lur famiglias duront decennis e magari tschentaners. Il vitg ni la regiun surveiseivla restava denton in ambient da viver, el qual ils biars sesentevan da casa, malgrad la pupira e miseria magari ualts exprimida.

* * *

Ils stadis gronds e pussents da naziunalitat ein carschi el 19avel tschentaner ed han survegniu la stremblida decisiva en la secunda uiara mundiala. Suenter quell'uiara ha l'idea dil stadi liliputan entschiet a survegnir dapli forza e simpatia, bein era perquei ch'ils dus gronds blocs digl ost e dil vest han strusch saviu perschuader cun megliera qualitad da viver el stadi gigantic. Ils stadis nanins ell'Europa ein vegni beinstonts ed attraktivs (Liechtenstein, Luxemburg, San Marino, Monaco . . .), las regiuns etnicas (ils Bascs, Cors, Friulans e biaras outras gruppas) han entschiet a sereghigliar cun virulenza. Moviments regiunalistics, autonomistics e separatistics da tuttas sorts han dinamisau e dinamitisau l'Europa. Ina Europa unida ed integrala vegn oz vesida surtut sco schanza pils pigns e particulars da realisar meglier l'atgna autonomia. En Svizra signaliseschan la stema ch'ils dialects tudestgs han acquistau ils davos onns ella veta publica e spirtala e las pretensiuns da representanza dils Romands, Taliens e Romontschs ina nova schientscha dallas gruppas pintgas el stadi federalistic.

Qualitad enstagl da quantitat ha entschiet a survegnir nova peisa. Qualitat surtut era digl ambient da viver ed ella libertad da decider sez e cundecider. – Igl ei da raschun gnanc las valetas da patria ni schizun il genius loci che han effectuau quei retuorn al spazi surveiseivel, mobein plitost las experienzas fatgas cul faschissem e la tema dalla uniformaziun totala e manipulabla sco ella vegn descretta p.ex. ellas utopias da Aldous Huxley («Brave new world») e da Georges Orwell («1984»).

* * *

La Surselva ha ina liunga historia sco regiun e cultivescha pruamein aunc oz l'autonomia communal, era sche quella ei ella realitat magari scul-tschanada da prescripziuns e leschas cantunalas e federalas e tschunca-nada entras la pratica da subvenziuns. Tgi che paga vul era cumandar,

autonomia vi ni neu! «Small is beautifull» ei strusch la perschuasiun sursilvana, plitost resent'ins aunc savens la minoritad e sias consequenzas sco sort e truament e buca sco avantatg e schanza. Ils vitgs ein tier nus aunc discuvretgs mo dils jasters sco loghens cun qualitat speciala, ferton ch'ils dumastiis e dumastiisi vesan magari la qualitat e bellezia dalla cultira mo sco materia che selai midar en quantitat materiala. Il patratg da vera qualitat ei buca aunc penetraus afuns e la luschezia da viver en ina regiun cun historia e cultura unica stat en cunfins mudests. L'avertura ed orientaziun anoviars ha caschunau ina sclavinada el mund romontsch. Bia da quei che fuva nies ei iu per buns raps a smerscha, ferton ch'igl import – seigi ei lu architectura, mobiglias, uaffens, objects dalla veta da mintgadi ed auter – ha il bia buca il caschet e la qualitat da quei che era pli baul, tonpli che quella nova cultura da massa ei buca pli adattada per identificaziun persunala edemoziunala. Adina pli biars van oz perquei alla tscherca digl agen e genuin. Ins emprova d'eruir e d'anflar quei ch'ei nies, resp. quei che era nies. Ins emprova empau dapertut da compensar la massa da confecziun, secircumdonc cun rauba veglia, scaffas da purs ni era mo cul schnic-schnac da souvenirs nostalgics. Cla Biert di enzanua ch'ils Romontschs seigien il soli pievel che cumpri sez ils agens souvenirs. Cumprar ils agens souvenirs sa esser in remed encounter il schar encrescher per in temps ed in mund che fuva forsa pli cars e simpatici, silmeins mirau dad oz anavos ella glischur dils buns temps vargai. Pli semplas, pli surveseivlas e transparentas fuvan las relaziuns en mintga cass.

* * *

Il niev moviment regiunalistic sa esser ina schanza per il moviment romontsch. Viu dalla LIGIA ROMONTSCHA anô ei la Romontschia – geograficamein – in stadi federalistic che tschaffa regiuns, unescha ellas sut l'enzenna dil manteniment romontsch, garantend denton autonomia regiunala surtut en damondas da scripziun e codificaziun linguistica. Il regiunalissem exprimiu blochescha oz sco pli baul il lungatg fusiunau. E la diversitat idiomatica – apostrofada sco luxus da quels che han pauca investa ella veta interna dalla Romontschia – ei realisticamein la conditio sine qua non dall'existenza dil romontsch. Davos quella diversitat stat numnadamein in entir zugl da historia, da resentiments e pregiudezis, mo era la luschezia locala che lai concluder ad ina identitat regiunala aunc vitala. Quei vul denton buca dir da tralaschar las stentas per in'avischinaziun, leu nua che quella ei pusseivla ed urgenta (p.ex. sil plaun dalla

cipientscha vicendeivla). Pertgei regiuns pon bein subsister sco regiuns mo entras solidaritad e tegn surregiunal.

* * *

Mantener las regiuns cun lur atgnadads, curiositads e scurilitads ei ina necessitat per il manteniment dil romontsch. Il romontsch viva el pli vast senn dil plaid ella regiun e disgescha spert ordeifer ils cunfins da quella. Ils responsabels vegnan perquei a stuer studegiar da rudien, avon che sebetter en aventuras cun fusiuns d'uniuns regiunalas sco quella che vegn momentanamein discurrida partenent Romania e Renania. Uniuns culturalas sco las allegadas ein buca interpresas economicas cun ina solia finamira: success finanzial. Uniuns culturalas fundeschan e sederminesch anc dapli ella historia ed ein colligiadas cun muments emozionals ed irrazionals che selaian buca pesar e calcular. Fuss p.ex. la confessiun il soli criteri che differenziass e spartess las duas regiuns, lu fuss ei propi neras uras da far la fusiun, da s'adattar al temps e s'unir per lavur cumineivla. – Mo cheu ein anc outras barrieras: duas historias, duas mentalitads, dus territoris cun atgnas structuras da populaziun, dus territoris cun tut differentas situaziuns dil romontsch, dus territoris da differenta grondezia: in grond e homogen ed in pign e heterogen. Mantener da principi quels dus territoris sclauda denton buca collaboraziun ed avischinaziun, sclauda era buc in process dinamic da brat d'ideas ed experienzas che sa el meglier cass preservar «quels da leusi» dalla sort dalla Tumliasca e Muntogna che han – restond vitgs purils da structura tradiziunala – tuttina piars il romontsch. Ei drova pia ni turissem ni industrialisaziun per metter a smerscha il romontsch. In declin dil tegn regional tonscha era gia.

E dil reminent: en in temps nua ch'il moviment romontsch emprova – plitost cun pauc success – da crear uniuns localas vegnan ins a stuer esser dublamein precauts da sligiar e fusiunar gruppas funczionantas che ein ragischadas aschi fetg ella regiun che ellas fuorman oz ina part integrala da quella. Con vess ch'ei va da crear novas identitads, nova schientscha e niev sentiment da s'udir ensemens semuossa gia cun las novas organisaziuns regiunals sco p.ex. cun la Pro Surselva. Las singulas vischnauncas s'identificheschan era suenter in pli liung temps d'introduziun anc per da bia buca cun quella organisaziun che tonscha tuttina in toc viaden en la veta quotidiana dalla regiun. Con pli grev ch'ei fuss da dumignar sut ina capiala quels da Mustér e quels da Schons en damondas da cultura san ins s'imaginar. Las regiuns existentas ein perquei ina basa organisatorica solida, surveseivla, activabla per ils

intents dil manteniment dil romontsch. Acceptar quellas regiuns vala oz per il moviment romontsch schibein sco avon decennis. – Ella nova instanza dalla LIGIA ROMONTSCHA alla Confederaziun ei il principi federalistic perquei accentuaus specialmein. Cun collaboraturs regiunals per l'assimilaziun e la tgira dils territoris duei la laver romontscha vegnir decentralisada e la regiun rinforzada. La centrala a Cuera resta effectivamein center da coordinaziun, da documentaziun ed administraziun.

* * *

«Pign ei bi» – pign sa denton era daventar stretg e pignet, e gliez ei meins bi. Sch'ei reussescha alla minoritad dalla regiun buca da mirar sur la seiv ô, lu crescha il prighel che la regiun daventa territori serraun cun pauca energia innovativa e creativa. Fugir ella regiun perquei che las relaziuns ein leu apparentamein pli semplas ed ils connex pli surveiseivels ei ina fuigia che cugliuna. Il pign resta mo bials, sch'el mantegn il contact cul mund, sch'el resta cumplex ella purschida da viver ed esser. Star cul dies encunter svilups moderns, tener ils egls e stuppar las ureglas ei strusch la megliera moda da vegnir a frida cul mund dad oz che tonscha – ch'ins vegli ni buc – tochen viaden en las regiuns las pli pintgas. Quella tenuta creescha in vacum che tschetscha lu mo aunc dapli igl jester, cu ina ruosna d'infiltraziun vegn aviarta. Ed en nies temps cun l'electronica d'informazion aschi perfecziunada, ch'ella sa en buca ditg contonscher mintga punct dil mund ord igl unviers, vegnin era nus buca a mitschar da arver nossas regiuns e da procurar da l'autra vart cun programs fundai per lur manteniment e per la tgira da quei ch'ei nies.

Ins sedamonda perquei, schebein era ils megliers e pli respectabels arguments encunter programs jasters da televisiun fan in bien survetsch alla regiun e san far frunt a svilups che sefan entuorn nos cunfins sursilvans ed el lagugn da giavischs dils carstgauns che vivan cheu ed oz. Tener ord Surselva ils programs jasters da televisiun che la Tele-Rätia less realisar ei – a liunga vesta – forsa in act contraproductiv. Ni il lungatg, ni la morala ni las uniuns etc. selain alla liunga mantener e fructificar cun privar il pievel da offertas e divertiments che il mund dad oz porscha generalmein. Duvrar il spazi serraun e surveiseivel dalla regiun per controlla manipulada resta problematic. Gest il carstgaun el spazi pign drova la confrontaziun cun igl jester per sviluppar senn pils connex pli cumplex e stema pigl agen. Isolaziun fa donn. La forza dalla regiun schai surtut era ella possa ch'ella ei habla e promta da retrer dil «mund» e d'assimiliar tipicamein. La vera schanza pil «pign» ei la qualitat. Lezza ei bein mo contonschibla cun emprender ord ils sbagls – ord ils agens e

quels dils auters –, cun mirar sur l'atgna classena, far experienzas e buca untir tutta confruntaziun cugl jester che sa fructificar. La regiun ed il territori da viver pign duess buca survir ad interess particulars. Ella duess – gest perquei ch'ella ei surveseivla – esser in ambient da viver cun schanza speciala che dat als singuls impuls per *atgna creatividat* en uniuns ed el survetsch dalla cuminonza. «Pign ei bi» forsa gest perquei ch'il pign obligeesch a amescha a participaziun, cundecisiun ed engaschament.

Atgnamein duessen spazis pigns – muort ils biars contacts pusseivels – haver gronda forza d'integrazion: q.v.d.: quels che vivan cheu duessen – teoreticamein! – vegnir confruntai ed introduci a moda organica ella societad. Gest perquei smarvegl'ins che tons e tons domiciliai da lieunga tudestga en Surselva ein suenter in pli liung temps da dimora en quei spazi pign buca s'integrai. Semuossa cheu ina fleivlezia ni schizun in declin dalla regiun? L'interpretaziun da quei fatg surlasch jeu a Vus!

* * *

«Pign ei bi» – denton buca senz'auter. Fugir dil mund glienadi, encuir spindrament segir el spazi da viver surveseivel ed ella gruppa pintga semuossa magari sco illusiu. La schanza dalla gruppa pintga ei quella dad esser aviarta e da sviluppar strategias ed activitads che garanteschan da mantener e tgirar igl agen e genuin, senza denton rumper las punts tier il mund, la gruppa e regiuns pli grondas. Ei sa buca esser igl intent da cavar foss e far rempars per mantener ils pigns pigns. La finamira ei plitost da procurar ch'il pign – seigi quei lu in lungatg, ni ina communitad – vegni bials, q.v.d. daventi ina part specifica denton integrala digl entir. Ei vegn bein ad esser in dils pensums dalla LIGIA ROMONTSCHA da mirar vinavon, co quei entir sa vegnir contonschius ella Romontschia, el Cantun ed ella Svizra, senza denton disfar il pign ch'ei bials e sto haver ina schanza era el mund digl gigantissem modern.

* Referat salvaus a caschun dalla radunanza da delegai dalla Romania, ils 22 da november 1980 a Rueun

¹ Iso Camartin, Patratgs d'in globetrotter sur da sia patria, Ischi semestril, nr. 12, 1979, pg. 17-22